

## Istoria sociala ca “îndreptar” al cercetării sociale

### Modalități de abordare ale trecutului: rolul cercetării istorice

#### 1. Istoria ca realitate și istoria ca reconstituire a realității

- 1.1. Istoria este, înainte de toate, memoria colectivă a omenirii sau prezentul oamenilor care au trăit în trecut. Istoria este însăși lumea (lumile) de odinioară. Diviziunea timpului (prezent, trecut și viitor) este o convenție umană. Dacă o acceptăm, atunci numai trecutul este cert: prezentul este întotdeauna prea scurt, fiindcă „fuge” (*fugit irreparabile tempus*), devine iremediabil trecut; viitorul este incert, nu-l cunoaștem, dar știm că, la un moment dat devine prezent, spre a ajunge și el, la un moment dat, tot trecut. Astfel, istoria, definindu-se ca trecut, înseamnă, de fapt, viață. Cine iubește viața trebuie să iubească, prin urmare, trecutul (Marguerite Yourcenar). Istoria și viața se confundă. În ciuda convingerii curente, istoria nu se repetă niciodată, și nici viața. Ceea ce a fost este irepetabil. A. D. Xenopol, la cumpăna secolelor XIX și XX, împărtea științele în unele de succesiune și altele de repetiție. Ultimele sunt cele exacte și experimentale (de exemplu, poți repeta o experiență la chimie de atâtea ori până te convingi de rezultatul ei). Istoria este o disciplină de succesiune, fiindcă ceea ce a fost nu poate fi repetat, ci doar reconstituie aproksimativ, după anumite reguli (metode). Oricât de mult am studia epoca lui Ștefan cel Mare, nu o putem reînvia, nu o putem construi aievea.
- 1.2. Astfel, istoria este și istoriografie, adică discursul (scrisul) despre trecut. Prin urmare, istoricii nu au cum să renască viața trecută, decât studiind urmele rămase de demult, punând date disparate cap la cap și elaborând un discurs.

Din această dualitate (istoria ca realitate și istoria ca discurs) s-au tras diverse concluzii, unele extreme, de la ideea că trecutul, cu metode precise și riguroase, poate fi reconstituit exact „așa cum a fost” (Leopold von Ranke) până la convingerea că opera istoricului nu este decât o ficțiune, o poveste, o legendă, un mit (mai mulți autori contemporani). În definirea statutului istoriografiei are un rol important concepția despre adevăr: unii autori spun că există un anumit dat obiectiv al faptelor care au fost în trecut și că cercetarea istoricului trebuie să tindă spre adevăr, spre refacerea veridică (atât cât se poate) a unui fragment spațial și temporal de demult; alții spun că adevărul nu se poate descoperi oricum și că istoricul este liber să scrie și să spună, în funcție de impresiile sale, orice. Firește, aici sunt implicate și diferențele concepții filosofice, de la cele materialiste la acelea idealiste și de la obiectivism la subiectivism.

#### 2. Istoria ca pasiune și istoria ca specialitate

- 2.1. Dragostea pentru trecut este un atribut general-uman, fiindcă oricine care trăiește și nu vegetează, în esență, iubește viața (deși nu o înțelegem decât în parte). Prin urmare, foarte mulți oameni, indiferent de meserie, se ocupă, în variate forme, de trecut. Sunt persoane care au citit tone de cărți și care știu dinastiile Egiptului pe de

rost sau care cunosc toate bătăliile din Pacific dintre anii 1941-1945. Mai sunt și autodidați de geniu (cazuri rarissime) care, în urma unor laborioase lecturi, descoperă realități trecute susceptibile să schimbe radical concepțiile despre trecut, precum a făcut Schliemann, faimosul descoperitor al Troiei. În general, pasionații de trecut sunt admiratori pasivi, entuziaști, curioși și ascultători. Sunt însă unii care se încumetă să scrie mici articole, monografii, biografii, istorii ale unor localități etc. și care imită metodele istoricilor de meserie sau se asociază cu istorici de meserie. Aceștia sunt benigni și aduc chiar mici contribuții la cunoașterea memoriei colective. Alții, din fericire puțini, elaborează adevărate ipoteze, transformate *ad hoc* în teorii, fiind convinși că au dobândit cheia refacerii veridice a trecutului etc. Aceștia, ușor de confundat de către publicul larg cu specialiștii, sunt primejdioși, fiindcă sunt capabili (cu bani mulți și insistențe demne de cauze mai bune) să prezinte adevărate aberații drept realități.

2.2. Deosebirea de bază dintre cel pasionat de trecut și istoricul de meserie este evidentă: pasionatul știe trecutul fiindcă citește (se informează) despre el, pe când istoricul știe trecutul deoarece în cercetează și are capacitatea să-l reconstituie. Primul operează mai ales cu informații de mâna a doua (cu elaborate ale altora), pe când istoricul operează prioritar cu surse (izvoare), pe care le descoperă, le prelucrează, le interpretează, le așează în construcții logice și le dă publicitate. Adevăratul istoric este, aşadar, acela care a învățat în chip organizat și instituționalizat, metodele (disciplinele auxiliare ale) istoriei: arheologie, papirologie, epigrafie, filologie clasică și medievală, numismatice, medalistică, paleografie, diplomatică, sigilografie, vexilogie, heraldică, genealogie, codicologie, arhivistică, bibliologie, muzeologie, limbi ale izvoarelor, critică de text, interpretarea textelor, semantică istorică etc. Iubitorul de trecut este capabil să descrie trecutul văzut de alții, pe când istoricul de meserie este capabil să descopere (atât cât se poate) trecutul, să ajungă la realități trecute necunoscute, să le integreze în circuitul cunoașterii.

Nu numai istoria se confruntă cu o asemenea dualitate, ci și alte științe și discipline, precum matematica, fizica, biologia, chimia, literatura, geografia, medicina etc. Dar ce mai deosebire între un iubitor de literatură (care se poate crede și literat!) și un creator de literatură sau între un „vindecător” (adesea șarlatan) și un medic? De regulă, din câte se vede din experiența de până acum, cercetarea trecutului trebuie lăsată pe seama specialiștilor, medicina pe seama medicilor, literatura ca disciplină pe seama literaților etc.

3. Aberații despre trecut, datorate (de regulă) lipsei de expertiză sau de pregătire specială

- 3.1. „Istoria s-a născut la Dunăre și la Carpați” – scrieri arhaice neolitice din cultura Gârla Mare sau tăblițele de la Tărtăria
- 3.2. „Dacii vorbeau latinește și erau creștini” – dacii erau cei mai numeroși în spațiul euro-asiatic; Dacia nu a fost integrată decât în mică măsură în Imperiul Roman; romani au învățat latinește de la daci etc.

- 3.3. „Români nu sunt daco-romani, ci cumanii” – unii dinaști ai Țării Românești poartă nume cumane, avem toponimie cumană, am avut o „episcopie a cumanilor” etc.
- 3.4. „Români lipsesc din surse o mie de ani” – tăcerea izvoarelor înseamnă lipsa românilor de la nord de Dunăre
- 3.5. „În Evul Mediu, am suferit numai înfrângeri și am fost îngenunchiați de toți vecinii” – marile victorii clamate de comuniști au fost eșecuri militare; toți vecinii neau umilit; nu am construit nimic durabil etc.
- 3.6. „Vlad Țepeș a fost un vampir, Ștefan cel Mare un om cu moravuri ușoare, Mihai Viteazul a fost un aventurier sau condotier” – acești aşa-zise eroi ai românilor au ucis copios oameni, au avut din belșug amante, au tăiat boieri, au luptat pentru bani, și-au trădat aliații etc.
- 3.7. „Conștiința romanității ne-au adus-o umaniștii italieni, Tânziu și au fortificat-o erudiții Școlii Ardeleane” – români nu știau cine sunt și erau, de fapt un amestec amorf, înainte de a li se inocula ideea latinității în epoca modernă
- 3.8. „Țările Române au fost cucerite de Imperiul Otoman” – Țările Române sunt înapoiate fiindcă au stat supuse sub turci, fără să replice
- 3.9. „Națiunea română a fost inventată de intelectualii pașoptiști” – români au fost o masă amorfă, iar coagularea lor s-a produs prin ideile naționalismului modern, inoculate de intelectuali, copiatori ai occidentului
- 3.10. „Unirea de la 1859 s-a făcut prin voința marilor puteri” – muntenii și moldovenii nu voiau unirea, ci doar un mănușchi de intelectuali și boieri progresiști
- 3.11. „Modernizarea României nu s-a făcut datorită influenței franceze, ci germanofililor” – Junimea datorează mult mediului german în care se formaseră corifeii ei
- 3.12. „Independența României s-a proclamat la 10 mai și nu la 9 mai 1877” – Ziua Națională să fie 10 mai, fiindcă 9 mai a fost impusă de comuniști
- 3.13. „Unirea de la 1918 nu s-a făcut în mod democratic, iar transilvănenii nici nu voiau unirea” – la finele Marelui Război nu s-a aplicat votul universal democratic; ungurii și mulți dintre români din Ardeal nu au voit unirea
- 3.14. „Autonomiile istorice ar trebui respectate, fiindcă naționalismul românesc le-a pus capăt în chip abuziv” – sașii, secuii aveau țările lor compacte și libere
- 3.15. „România este o țară din bucăți, neomogenă; ardelenii sunt superiori și europeni, pe când regătenii sunt balcanici” – ne merge rău fiindcă impozitele noastre se duc la București
- 3.16. „Eminescu ne trage în urmă prin autohtonismul său; se impune un alt simbol cultural național” – Eminescu a fost un mare poet, dar a fost conservator, xenofob și antisemit

Toate aceste aberații despre trecut arată cât de mult suntem încă tributari amatorismului, spectaculosului, lipsei de profesionalism și cât de puțin credit acordăm specialității, expertizei, ideii de a face doar ceea ce suntem pregătiți să facem. Toate frazele și ideile enumerate mai sus apar (în texte publicate) din mai multe motive:

- lipsa de pregătire de specialitate a autorilor lor;
- dorința de epatare și de teribilism;

- gustul îndoieselnic al publicului cititor;
- promovarea lor de către edituri prestigioase, dar dornice de câștig facil și de către personalități din alte domenii decât istoria;
- confuzia dintre specialitate și alte domenii ale cunoașterii și creației;
- aplicarea unor modele, standarde, idei și concepții din epoca noastră pentru lumile trecute etc.

#### 4. Atribute ale invocării trecutului

4.1. „Comanda socială”. Pe de o parte, mai toți autorii care au lansat aceste idei nu au precizat că au scris eseuri, panseuri, gânduri, impresii, ci au pretins sau au dat impresia că au scris istorie, ca orice istoric. Pe de altă parte, istoricii nu se bucură, toți, de mare prestigiu. Mulți scriu sec, neinteligibil pentru publicul larg, pe care, în adâncul lor, îl și disprețuiesc. Alții au lăsat deoparte onestitatea și deontologia și s-au pus în slujba unor regimuri politice, scriind la comandă. De aceea, în primul deceniu de comunism, am avut în România istorici (sovietici și români) care au scris că suntem slavi și că româna este limbă slavă, că istoria noastră este, de fapt, istoria Rusiei și a URSS, iar în ultimul deceniu de comunism am avut alții care au scris că suntem geniali, că avem o istorie imaculată, că nu am cucerit pe nimeni și că am pășit din victorie în victorie, conduși de „geniul Carpaților”.

4.2. Filonul autentic. Totuși, filonul sănătos al istoriografiei noastre a tratat trecutul după regulile meseriei și după deontologia profesională de model european. Marile curente ale istoriografiei românești – ca și cele ale culturii noastre – se pliază după succesiunea curentelor de idei europene: medievalismul (anale și cronică anonime de curte, unele anonime, elaborate în slavonă sau latină),umanismul (Nicolaus Olahus, Macarie, Eftimie, Azarie), umanismul târziu (Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul) pre-iluminismul (Dimitrie Cantemir), iluminismul (Școala Ardeleană), pre-romantismul (Aaron Florian, Damaschin Bojincă etc.), romanticismul (Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu George Barițiu, Alesandru Papiu Ilarian, August Treboniu Laurian etc.), școala critică sau pozitivismul (Bogdan Petriceicu Hașdeu, Alexandru D. Xenopol, Constantin Giurescu, Ioan Bogdan etc.), curente interbelice (Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, Petre P. Panaiteanu, Constantin C. Giurescu, Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, David Prodan, Francisc Pall, Constantin Daicoviciu etc.). În timpul comunismului, lucrurile s-au complicat, dar creația autentică a rămas vie, din multe puncte de vedere. Marii istorici – deși au fost siliți să facă anumite compromisuri – nu au abandonat specificul meseriei și nici cercetarea onestă a trecutului.

4.3. Adevărul istoric – adevăr parțial. Iсториография – disciplină care studiază viața de odinioară – nu poate avea preciziunea științelor exacte. De aceea, puține dintre rezultatele cercetării istorice sunt definitive. Cele mai multe astfel de rezultate sunt parțiale și temporare, fiindcă se modifică în funcție de noile cercetări, de noile rezultate, de noile interpretări. Dar este absolut firesc să fie așa! De aceea, răspunsul la întrebarea „Când se va scrie odată istoria cea adevărată?” este simplu: „Niciodată!”. De aici provin și fascinația căutării permanente, și dinamica cercetării,

și rostul istoricilor. Dar, oare, matematica cea adevărată s-a scris deja? Dacă ar fi așa, nu am mai avea cercetători matematicieni și nici institute de cercetare în matematicile superioare! Ne-am mărgini să învățăm cu toții numai ceea ce au descoperit sau inventat marii matematicieni! Dar nu este așa în nicio disciplină, fiindcă în toate trebuie să învățăm ceea ce au făcut înaintașii spre a putea îndrepta, dezvolta, schimba, abandona opera lor și duce mai departe știința respectivă.

4.4. Trecutul istoricilor versus trecutul altora. Dragostea sau preocuparea pentru trecut îmbracă foarte multe fațete. Politicienii invocă adesea fapte din trecut, de la „pașopt”, de exemplu ori de la „Plebiscit”, pentru a-și justifica și impune ideile; pictorii aleg scene istorice pentru tablourile lor (de la Theodor Aman la Picasso); literații scriu romane istorice de succes (de la Walter Scott la Maurice Druon), piese de teatru („Vlaicu-Vodă”, „Richard al III-lea”, „Apus se soare”), poezii („Scrisoarea a III-a”); muzicienii se inspiră copios din trecut (opere ca „Nabucodonosor”, „Boris Gudunov”, „Oedip”), scenariștii și regizorii de film se afirmă prin antologice lucrări de inspirație istorică („Spartacus”, „Alexandru cel Mare”, „Dacii”, „Columna” etc.), eseistii pleacă de la o pildă istorică și ajung la ideea proprie etc. În cazul tuturor exemplelor de mai sus, categoria de adevăr istoric este secundară și subordonată altor scopuri, de tip politic, estetic, jurnalistic. Cu alte cuvinte, pentru specialiștii de mai sus, trecutul este doar un pretext, adesea firav, pentru ilustrarea unor scopuri fără legătură cu istoria. De aceea, este absurd să spui – cum se aude adesea pe scena noastră cultural-politică – că, de exemplu, filmele istorice „mint” sau că romanul istoric X a falsificat realitatea. Scopul artistului nu este adevărul și nici reconstituirea veridică a scenelor din trecut, ci utilizarea trecutului ca pretext pentru altceva, de aceea artistul este liber, ba chiar obligat, să opereze cu imaginația, cu spiritul, cu talentul, cu imaginile artistice. Astfel, artiștii recreează realitatea prezentă ori trecută în acord cu propria sensibilitate; ei sunt liberi să facă lumi paralele și cu cât o fac mai ingenios, cu atât sunt mai de apreciat. Istorul de meserie operează însă în mod complet diferit, fiindcă el trebuie să pună pe prim plan adevărul (așa, parțial ori relativ cu este el!) și să-și utilizeze imaginația numai pentru a face mai inteligibil adevărul lumilor trecute, pentru a face conexiunile cele mai potrivite, pentru a combina adevărurile parțiale disparate și a reconstitui întregul etc. Cu alte cuvinte, istoricul, chiar dacă speră să găsească o monedă de la Marcus Aurelius și găsește un vas de lut slav, nu poate spune ceea ce nu este! Nu are voie să facă! Meseria de istoric are regulile ei, iar cei care le încalcă încețează să mai fie istorici.

4.5. Exigențele meseriei. Istoricii nu au voie să emită impresii și sentimente, fără să precizeze acest lucru. Ei nu pot elabora nici teorii din ipoteze și nu pot face judecăți generale despre trecut, înainte de a cerceta ei însăși, după regulile meseriei, trecutul. Am întâlnit adesea tineri care, înainte de terminarea studiilor istorice de licență, se ocupă de istoria scrisului istoric, de imaginar, de mituri, de filosofia istoriei, de mentalități etc. De regulă, îi descurajez să facă asta, punându-le întrebări de genul: „Ce episoade din trecut ai iluminat prin propriile cercetări pe bază de izvoare?”, „Pe câte sănătări arheologice ai fost?”, „Ce fonduri de arhivă inedite ai studiat?”. La fel, am uneori studenți foarte buni care vor să înceapă prin cercetări multidisciplinare și interdisciplinare, motivând că împărțirea științelor și disciplinelor pe sectoare înguste

ale cunoașterii (începută de la Renaștere încoace) este depășită, că realitatea este globală și că lumea trebuie studiată integral și nu „pe bucăți”. Este adevărat că realitatea e globală și nu e formată din segmente matematice, chimice, fizice, geologice ori biologice. Numai că studiul realității nu se poate face global și o astfel de abordare – clamată adesea ritos în mass media – nu conduce la nimic. Aș vrea să văd omul, specialistul sau expertul care poate aborda singur, global, realitatea! Prin urmare, abordarea totală (dacă se poate face cu forțele noastre omenești) presupune echipe de specialiști, foarte bine pregătiți pe segmentele lor. Natural, viziuni globaliste, de tip filosofic, poate elabora și un singur om, dar nu un cunoscător al tuturor științelor și disciplinelor (așa ceva nu există!), ci unul care a ilustrat foarte bine domeniul său; și nu unul aflat la început de carieră, ci unul cu experiența multor ani de cercetări parțiale. Iar extragerea la tinerețe a unor idei generale din ideile generale ale altora este absolut de prisos. Ca orice meserie, istoria are ucenicia ei. Nu se poate pune carul înaintea boilor! Are șanse să devină un bun istoric acela care știe, ca student ori Tânăr studios, să ia, de exemplu, toate lucrările istorice despre școlile din Sinaia în prima parte a secolului al XIX-lea, apoi toate izvoarele istorice cunoscute și publicate (legate de aceeași temă) și să le studieze; în această fază, el poate să corecteze chiar unele erori de interpretare făcute de antecesorii; apoi, se cuvine să meargă în arhive și să caute surse noi, pe care să le transcrie, eventual, să le traducă, studieze și interpreteze; pentru aceasta, s-ar putea să aibă nevoie de cunoștințe de paleografie româno-chirilică și greacă și chiar de limbă greacă modernă; abia apoi, se poate încumeta să facă un studiu mic ori o monografie despre învățământul de la Sinaia în prima parte a secolului al XIX-lea. La prima vedere, nu este nimic spectacular, dar cât de important este pentru „meseria de istoric”, cum spunea Marc Bloch! Evident, pare mai ușor (deși nu este) să fim speculațivi, să facem *brainstorming*, să epatăm cu idei „filosofice”, să recreăm, după cum credem noi, lumile trecute!

4.6. Cultivarea memoriei. Alt clișeu este legat de ocolirea memorării și de învățarea tehniciilor disciplinei. Cu alte cuvinte, istoricul nu mai trebuie să țină minte nimic, fiindcă o face foarte bine calculatorul. Astfel, memorarea de odinioară ar trebui înlocuită de-a dreptul cu creația științifică. Dar, ca istorici, pe ce bază să creăm, dacă nu putem face conexiuni? Dacă nu am în mintea mea o bază solidă de date istorice – chiar și cronologii – cum să compar, să discern, să valorizez, să clasific? De aceea, ajungem să avem „istorici” care spun că Evul Mediu a fost „înapoiat” fiindcă nu a aplicat principiile democrației, egalității și libertății sau că Vlad Țepeș, atacându-i pe sașii din Țara Bârsei, pe la jumătatea secolului al XV-lea, a încălcăt drepturile minorităților etnice!

#### Considerații finale

Orice disciplină a logica sa, iar disciplinele care urmăresc veridicul și nu imaginarul au un set de reguli comune. Ele trebuie respectate, în ciuda modernizării și dinamicii permanente, fiindcă altminteri ieşim din cîmpul disciplinei și ne plasăm în alt domeniu. Istoria are și ea – cum spuneam – astfel de exigențe. De aceea, ea nu este, poate, la fel de spectaculoară ca literatura, ca muzica, ca pictura, ca filmul sau ca politica, dar este ea



UNIUNEA EUROPEANĂ

Fondul Social European  
POSDRU 2007-2013Instrumente Structurale  
2007-2013MINISTERUL  
EDUCAȚIEI ȘI  
CERCETĂRII  
ȘTIINȚIFICE

OIPOSDRU



ACADEMIA ROMÂNĂ

însăși, după secole de acumulări și după munca a sute de mii de istorici, pasionați de viață. Trecutul nu a fost inventat de istorici, ci doar cunoașterea lui după anumite metode. Cunoașterea trecutului nu ne face infailibili, nici prevestitori și nici buni, dar, pe unii, ne poate ajuta să ne facem prezentul și viitorul în chip ceva mai înțelept...

Paul Valéry: „Să nu credeți că nu are rost să medităm asupra trecutului, în ceea ce are el revolut. El ne arată, în special, eșecul frecvent al previziunilor prea precise și, dimpotrivă, marile avantaje ale unei pregătiri generale și constante, care, fără a pretinde că ar crea ori ar desfide evenimentele – care sunt, invariabil, surprize sau dezvoltă consecințe surprinzătoare –, permite omului să acționeze cât mai repede asupra neprevăzutului; **istoria**, mă tem, nu ne permite deloc să prevedem, însă, asociată cu independența spiritului, **ne poate ajuta să vedem mai bine**” (sublinierea noastră – I.A.P.).

Agatha Christie, întrebată la bâtrânețe de ce s-a căsătorit cu un arheolog (de altminteri, mult mai Tânăr ca ea), ar fi spus: „Fiindcă arheologilor le plac antichitățile!”.

Dacă respectăm setul de reguli descris sumar mai sus, dacă ne convingem că studiul trecutului „ne poate ajuta să vedem mai bine” și dacă „ne plac antichitățile” – adică viețile trecute – atunci este sigur că istoricii nu vor dispărea, ca dinozaurii. Oamenii nu pot trăi fără memorie individuală și nici omenirea fără memorie colectivă.